

До Спеціалізованої вченої ради Д 41.086.03
Національного університету «Одеська
юридична академія»
65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23

В І Д Г У К

Офіційного опонента – Харитонova Євгена Олеговича, доктора юридичних наук, професора, завідувача кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія», члена-кореспондента НАПрН України, на дисертацію Токарчук Людмили Михайлівни на тему «Влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як реалізація принципу державної охорони сім'ї», подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право

Актуальність теми дослідження. Найкращий спосіб зробити дітей хорошими - це зробити їх щасливими (О. Уайльд). Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, - одна з важливих функцій держави, закріплена у ст. 52 Конституції України. Варто відзначити, що наразі в Україні прийнято низку законодавчих актів, покликаних вирішити проблему влаштування та соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, серед яких: Сімейний кодекс України, Закон України «Про охорону дитинства», Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», Програма підготовки громадян України, які бажають усиновити дитину, з питань виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, затверджена Наказом Міністерства соціальної політики України від 11.01.2020 р. № 9 та ін.

Певна робота у даному напрямку ведеться й на місцевому рівні. Наприклад, рішенням Одеської міської ради № 56-VIII від 03.02.2021 р. було затверджено Міську цільову програму забезпечення житлом дітей-сиріт,

дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб із їх числа та багатодітних сімей, які виховують п'ятьох та більше дітей, на 2021-2022 роки.

Водночас необхідно визнати, що проблема влангування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, поки що є далекою від вирішення. Тимчасова слідча комісія Верховної Ради України з питань розслідування випадків та причин порушення прав дитини під час здійснення децентралізації повноважень з питань охорони дитинства, реформування системи закладів інституційного догляду та виховання, реалізації права дитини на сімейне виховання та усиновлення, розвитку (модернізації) соціальних послуг, утворена відповідно до Постанови Верховної Ради України від 18 лютого 2021 року № 1251-IX, за результатами розслідування дійшла цілої низки доволі шокуючих висновків, які свідчать про існування кризових явищ у системі органів та служб у справах дітей, непоодиноких фактів порушень прав дітей під час реформування системи закладів інституційного догляду та виховання, фактів порушень щодо реалізації права дитини на сімейне виховання та усиновлення.

Загострює проблему й ситуація на сході нашої держави, коли внаслідок загибелі українських воїнів їх діти залишаються без батьківського піклування та потребують захисту з боку держави.

Зазначене, безумовно, свідчить про необхідність ґрунтовних наукових досліджень, що могли б стати основою для реформування законодавства та вітчизняної системи органів і закладів, що забезпечують влангування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та зумовлює актуальність теми дисертаційного дослідження Л.М. Токарчук.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків, рекомендацій, сформульованих у дисертації. Наукові положення, висновки, рекомендації, сформульовані у дисертації є достатньо обґрунтованими й достовірними з огляду на високий рівень наукового узагальнення, вмiле використання авторкою методів юридичної науки та

прийомів наукового пізнання. Висновки ґрунтуються не лише на аналізі широкого кола наукових праць як вітчизняних, так і закордонних дослідників, а й підкріплені повітніми статистичними даними, проілюстровані матеріалами адміністративної та судової практики включно з практикою Європейського суду з прав людини, а отже мають конкретне емпіричне підтвердження.

Методологічно правильним і логічним убачається підхід дисертантки до побудови структури дисертації, формулювання мети, завдань, об'єкту та предмету наукового дослідження.

Авторкою цілком обґрунтовано і доречно використано комплексний підхід до вивчення проблематики влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, адже, як вірно відзначено в роботі, охорона та захист прав та інтересів дітей – завдання не лише сімейного та приватного права загалом, а й складова завдань інших галузей... Проблеми охорони і захисту прав дітей, передусім дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, безперешкодного здійснення ними своїх прав неможливо вирішити без використання державою різноманітних засобів і способів, що існують у системі сучасного права, а тому їх слід розглядати тільки комплексно (с. 75 дис.).

Заслуговує на увагу наочна демонстрація даних у таблицях, гістограмах і графіках, що містяться у додатках до роботи, що яскраво ілюструють та підтверджують теоретичні викладки дослідниці.

Достовірність і наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна одержаних результатів зумовлена тим, що дисертація є першим в Україні спеціальним комплексним дослідженням проблем правового забезпечення влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в якому обґрунтовано концепцію полісистемної турботи щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що ґрунтується

на нормах міжнародного та національного (зокрема, цивільного, сімейного, адміністративного) права.

Сформульована дисертанткою концепція полісистемної турботи щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як державної, громадської і приватної діяльності з охорони і захисту прав та інтересів дітей, сприяння їхньому добробуту, можливості реалізації свого життєвого і творчого потенціалу, що ґрунтується на нормах міжнародного та національного права, є новою для вітчизняної юридичної науки. Формування даної концепції, її засад може стати теоретичним підґрунтям для подальшого вдосконалення державної політики у сфері влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Кожен розділ дисертації містить положення, що є новими для вітчизняної юридичної науки та є особистим внеском дослідниці у її розвиток.

Перший розділ дисертації є методологічною основою всього подальшого дослідження. Варто позитивно оцінити окреслення авторкою на початку роботи методології власного наукового дослідження. Про ґрунтовний та виважений підхід дисертантки свідчить і наявний в роботі докладний опис сучасного стану дослідження обраної нею теми. У цьому проявляється поважне ставлення дисертантки до доробку попередників, які здійснювали дослідження за цією ж або суміжними темами, та в подальшому сприятиме формуванню єдиної, цілісної, послідовно викладеної системи знань про правовий механізм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

У підрозділі 2.1 другого розділу роботи, характеризуючи сутність державної сімейної політики України у сфері правового регулювання влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, авторка справедливо відмітила, що, формуючи правову політику держави у сфері благополуччя дітей, не можна виділяти окремо питання реформування

інтернатних установ від питань державної сімейної політики загалом. Дисертантка вірно наголошує на тому, що відокремлене вирішення питань влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, від вирішення питань благополуччя кожної сім'ї, добробуту кожного домогосподарства, не буде ефективним (с. 92 дис.).

У дисертації зроблено вірний акцент на важливості сімейного виховання дітей та, відповідно, необхідності зосередження зусиль владних інституцій для створення безпечної, надійної і сталої системи влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, забезпечення права дітей на проживання в сім'ї (с. 103 дис.).

У підрозділі 2.2 другого розділу дослідницею розглянуто правові засоби запобігання дитячому сирітству та забезпечення охорони майнових прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Охарактеризована проблема реагування з боку державних органів, членів сім'ї дитини на факти пеналезного виконання батьками своїми обов'язками, зловживання ними, заподіяння батьками шкоди власним дітям та відповідальності батьків за такі дії. Досліджені проблемні аспекти позбавлення батьківських прав та відібрання дитини без позбавлення батьківських прав. Багато уваги авторка приділяє захисту прав дітей, що проживають у неблагополучних сім'ях, заходам протидії домашньому насильству щодо дітей, захисту майнових прав дітей та прав дітей на житло. У такому контексті пропозиція дисертантки щодо необхідності запровадження законодавчої регламентації відшкодування майнової (матеріальної) та моральної шкоди малолітній дитині особою, яка самочинно змінила місце її проживання, вбачається не лише новою для юридичної науки та практики, а й своєчасною. Також дослідниця наводить цілком обґрунтовану критику нормативного визначення поняття «запобігання домашньому насильству», що міститься у п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (с. 119-120 дис.). Нєю

висловлені слушні пропозиції щодо можливих заходів, спрямованих на подолання такого явища як жорстоке поводження з дітьми, запобігання йому та унеможливлення вчинення жорстоких діянь дорослих людей щодо дітей (с. 121, 124 дис.).

Положення підрозділу 2.3 другого розділу стосуються поняття і мети влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Авторка розкриває у ньому зміст поняття «формами влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування». Дисертантка правильно розрізняє мету влаштування і опікування дітьми, яку мають люди, беручи на себе зобов'язання турбуватися про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і мету, зумовлену загальнодержавними, суспільними інтересами (с. 153 дис.).

Розкриваючи в підрозділі 3.1 третього розділу дисертації сутність усиновлення (удочеріння) як форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дослідниця цілком обґрунтовано розпочала з аналізу історичних витоків даного суспільного явища. Здійснення авторкою історико-правового аналізу кожної з розглянутих нею форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, є методологічно вірним та свідчить про ґрунтовний і виважений підхід здобувачки наукового ступеня до проведення дисертаційного дослідження. В роботі доступно пояснені переваги судового порядку здійснення усиновлення над адміністративним порядком, наведено низку специфічних рис, які відрізняють усиновлення від інших форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Правильною вбачається точка зору авторки щодо існування чіткої кореляції між підвищенням рівня добробуту громадян, усуненням явища безробіття та зменшенням кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, підвищенням можливості громадян всиновлювати дітей (с. 196 дис.). Заслуговує на увагу й удосконалене дослідницею визначення поняття «усиновлення» (с. 202 дис.),

яке достатньо повно і точно відображає зміст цього явища з огляду на позицію авторки щодо неможливості ухвалення рішень про усиновлення в консульській установі або дипломатичному представництві України.

Характеризуючи у підрозділі 3.2 третього розділу дисертації опіку та піклування, дослідниця, ретельно проаналізувавши практику Європейського суду з прав людини, визначила основні складові найвищих інтересів дитини, які мають бути взяті до уваги при вирішенні питань про відібрання дитини від батьків, про визначення місця і особи, з якою має проживати дитина (с. 255-256 дис.). Заслуговує на увагу й авторське визначення опіки та піклування.

Підрозділ 3.3 третього розділу роботи також містить низку нових для юридичної науки положень. Так, у ньому встановлено наявність прогалин в нормативно-правових актах, що регулюють відносини з влаштування до прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, зокрема наявність протиріч з питань їх організації та діяльності, розкрито зміст переддоговірного і договірного етапів процесу утворення прийомної сім'ї та дитячого будинку сімейного типу. Можна погодитись з точкою зору авторки про те, що договір про влаштування дітей до прийомної сім'ї за своїм характером є змішаним договором, маючи в своїй основі сімейно-правові та цивільно-правові норми (с. 269 дис.).

Іцікавими та корисними для розвитку юридичної науки і практики є положення про патронат, що містяться у підрозділі 3.4 розділу третього роботи. Авторкою висловлені слушні пропозиції щодо вдосконалення категоріального апарату законодавчих актів, які регулюють патронатні відносини, окреслені наявні проблеми патронатного виховання та запропоновано шляхи їх вирішення.

Досліджуючи у четвертому розділі дисертації несімейні форми влаштування дітей і реформування системи інституційного догляду та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування,

дослідниця дійшла слушного висновку щодо необхідності реформування інтернатного виховання дітей в Україні, орієнтуючись на досвід розвинених країн, ретельно проаналізований дисертанткою.

Цілком відповідає логіці дисертаційного дослідження й твердження про те, що інтернатне піклування наразі не забезпечує належної індивідуальної уваги з боку вихователів, опікунів, що необхідно для успішного емоційного, фізичного, психічного і соціального розвитку дітей, особливо дітей у віці до 3 років (с. 346 дис.), що зайвий раз підкреслює перевагу саме сімейних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

У дисертації міститься низка слушних пропозицій щодо вдосконалення норм законодавства України, яке регулює відносини, що виникають у зв'язку з влаштуванням дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Викладення основних положень дисертації в опублікованих працях. Кількість та обсяг наукових публікацій за темою дисертації відповідає встановленим вимогам та навіть дещо перевищує їх, що свідчить про належну апробацію отриманих авторкою результатів.

Основні положення та результати дисертації викладені в 71 опублікованій науковій праці, що включають одноособову монографію, розділ колективної монографії, 27 наукових статей, з яких 21 стаття опублікована у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 6 опубліковані у зарубіжних періодичних виданнях, у тому числі 2 статті, опубліковані у зарубіжних виданнях, включених до наукометричної бази Web of Science, а також 42 тези доповідей та повідомлень на міжнародних і всеукраїнських наукових і науково-практичних заходах. Крім того, дисертантка має 6 наукових публікацій, які додатково відображають наукові результати дисертації.

Дисертація оформлена відповідно до встановлених вимог. Автореферат адекватно відображає основні положення дисертації та повністю відповідає нормативним вимогам.

Рекомендації щодо використання результатів та висновків дисертації. Теоретична й практична значущість дисертаційного дослідження підтверджується значною кількістю актів упровадження його результатів у наукову, викладацьку та практичну діяльність, що містяться у додатках. Безумовно, положення, висновки та рекомендації, сформульовані у дисертації, можуть бути використані у: науково-дослідній роботі – для подальших наукових досліджень теоретичних і практичних проблем вжиткування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (Акт впровадження Одеського національного університету імені І. І. Мечникова від 27.04.2021 р.); правотворчій діяльності – для вдосконалення сімейного та цивільного законодавства з метою ефективного регулювання відносин у сфері охорони і захисту прав та інтересів дітей, розроблення концепції державної політики у сфері сім'ї та дитинства; правозастосовній діяльності – для вдосконалення діяльності службових і посадових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування, до повноважень яких належить охорона і захист прав дітей (Акт впровадження Одеської обласної державної адміністрації від 22.04.2021 р., Акт впровадження Ради адвокатів Одеської області від 12.05.2021 р.); навчальному процесі – при викладанні курсів «Цивільне право», «Сімейне право», «Особливості розгляду окремих категорій цивільних справ», «Система захисту прав дітей», а також при написанні підручників, посібників, практикумів із зазначених дисциплін (Акт впровадження Одеського національного університету імені І. І. Мечникова від 27.04.2021 р., Акт впровадження Західноукраїнського національного університету від 29.03.2021 р.).

Аналіз дискусійних положень та основні зауваження до дисертації.
Високий рівень дисертаційного дослідження, велике теоретичне та практичне значення висновків і пропозицій, що містяться у ньому, не виключають окремих дискусійних моментів, на які варто звернути увагу з метою більш глибокого розкриття змісту роботи під час публічного захисту.

По-перше, досліджуючи питання захисту майнових прав дитини та здійснення батьками повноважень з управління майном дитини, дисертантка не дає відповіді на питання, чи зберігають чинність довгострокові договори (наприклад, договори оренди належного дитині майна), укладені батьками від імені та в інтересах дитини, після досягнення дитиною повноліття. І чи взагалі допустимо укладати батькам від імені та в інтересах дітей договори, строк дії яких закінчується вже після досягнення дитиною повноліття?

По-друге, характеризуючи систему правовідносин, що виникають у зв'язку з усиновленням, дисертантка слушно зазначає, що до цієї системи входять цивільно-правові відносини між усиновлювачем та усиновлюваним, іншими членами сім'ї, адміністративно-правові відносини з органами опіки та піклування (с. 193 дис.). Однак дослідниця чомусь залишає поза увагою цивільні процесуальні правовідносини, що виникають між усиновлювачем і судом.

По-третє, потребує уточнення позиція дослідниці щодо визначення характеру відносин, які виникають між прийомними батьками, батьками-вихователями та підопічними дітьми. Аналізуючи зазначену проблему (с. 269-276 дис.), дисертантка розрізняє відносини надання послуг з утримання та виховання дитини та сімейні відносини, однак чітко не вказує, які з них виникають у цьому випадку. Також варто було б уточнити, чи виникають в такому випадку сімейні правовідносини та чи можливе існування сімейних правовідносин за відсутності сімейних відносин і навпаки.

По-четверте, додаткової аргументації потребує пропозиція дисертантки щодо можливості влаштування дитини на короткий період до

дитячого реабілітаційного закладу у разі виникнення конфлікту між батьками щодо визначення місця проживання дитини (с. 5 автореф., с. 110 дис.). Виникає питання, чи не є такий захід надмірним втручанням у приватне, сімейне життя таких осіб. Адже він, фактично, за своїми правовими наслідками є близьким до такого заходу впливу як відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав (ст. 170 СК України), що застосовується лише у випадках серйозних порушень батьківських обов'язків.

По-н'яте, вбачається, що зроблений дисертанткою висновок про те, що патронат над дітьми належить до соціальних послуг, які надаються з метою запобігання, подолання та протидії домашньому насильству (с. 25 автореф., с. 404 дис.), дещо звужує зміст патронатного виховання, обмежуючи його лише випадками домашнього насильства. Однак це не повною мірою відповідає положенням чинного законодавства, зокрема, Порядку створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 148.

Утім зроблені зауваження мають дискусійний характер і не ставлять під сумнів концептуальні положення та наукові результати дисертаційного дослідження Л.М. Токарчук.

Висновок. Подана до захисту дисертація Токарчук Людмили Михайлівни на тему: «Влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як реалізація принципу державної охорони сім'ї» є комплексним, завершеним, самостійним науковим дослідженням, результати якого мають як теоретичне, так і практичне значення, та є вагомим внеском авторки у розвиток юридичної науки.

Дисертація Токарчук Людмили Михайлівни за ступенем наукової новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною цінністю отриманих результатів відповідає спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний

процес; сімейне право; міжнародне приватне право та вимогам, встановленим у Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567, які ставляться до написання докторських дисертацій, а її авторка □ Токарчук Людмила Михайлівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Офіційний опонент:

**доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного права**

**Національного університету
«Одеська юридична академія»,**

Член-кореспондент

**Національної академії
правових наук України,**

**Заслужений діяч
науки і техніки України**

Є.О. Харитонов

Засвідчую:

доктор юридичних наук, професор,

перший проректор

Національного університету

«Одеська юридична академія»

М.Р. Аракелян